

Н. І. Землюліна

ВПЛИВ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРКАЩИНИ В 1920–30-х рр.

У статті аналізується історичний досвід роботи з підняття загального культурного рівня населення та участь громадських організацій в цьому процесі впродовж 1920–30-х рр., на прикладі Центральної України і безпосередньо Черкащини.
Ключові слова: освіта, культура, громадські організації, Черкащина

Актуальність дослідження зумовлена складною соціальною ситуацією у сучасному українському селі, що склалась через розвал традиційного радянського укладу та пошуки шляхів виходу із духовної кризи. Як відомо, культурно-освітня робота завжди була важливою складовою в структурі суспільної самоорганізації. Нині теж необхідно створити належні умови для культурно-освітньої діяльності на місцях як державних установ, так і громадських організацій, що сприятиме інтелектуальному та духовному зростанню нації, а історичний досвід 1920–30-х рр. може стати в нагоді. Тому метою статті є аналіз зростання культурного рівня населення означеного періоду та участь у цьому процесі громадських організацій.

Під час дослідження залучені архівні матеріали адміністративних і партійних органів Держархіву Черкаської обл., що містять досить вичерпну інформацію про заклади народної освіти, наслідки культурної революції, громадські організації. Радянські енциклопедичні видання [1–2] подають характерний опис усіх напрямів діяльності державної влади у сфері української освіти 1920–30-х рр. але страждають тенденційною усталеністю оцінок освітньої діяльності радянської влади. Історіографія теми представлена також окремими дослідженнями. Так, С. Сірополко [3] проаналізував структуру системи освіти в УСРР та відповідні статистичні дані. В. Марочко та Г. Хілліг [4] охарактеризували репресивну політику щодо робітників Народного комісаріату освіти, вчителів, відзначивши примусову координацію освітньої сфери відповідно політиці правлячої партії. Помітно активізувалась і краєзнавча дослідницька діяльність, що засвідчують студії М. Лубко [5], Д. Пашенка [6], Г. Голиша [7], С. Горошка [8]. Заслужують на увагу і праці таких дослідників, як Т. Калуга [9], Б. Чирко [10], К. Малій [11], Н. Коцур [12], В. Тертична [13], Г. Касьянов, В. Даниленко [14] та ін.

Поряд із державними, були й громадські організації, що здійснювали помітний вплив на розвиток освіти, сприяючи піднесенню культурного рівня населення. За змістом діяльності, інтересами, правовим статусом (легальні й нелегальні), масовістю, сферою суспільного впливу та іншими характеристиками, громадські організації, що займалися культурно-освітньою діяльністю в 1920–30-х рр. можна поділити на три основні групи: а) організації, підконтрольні партії (профспілки, комсомол, піонерська організація); б) українські організації та об'єднання національних меншин («Просвіти», УКРІОС, РСДСРМ, Бапсомол, релігійно-католицькі гуртки, Євкомол, ЦСЮФ, ОСМ, ЄВОСМ, «Гашомер-Гацоїр», «Гістадрут», «Геховер», «Гехолуц», «Маккабі» та ін.); в) добровільні товариства за інтересами, поява яких була зумовлена потребами функціонування радянської політичної системи на цьому етапі («Геть неписьменність», «Товариство культурного єднання із селом», «Спілка безвірників», «Друзі дітей», «Авіахім», Товариство друзів радянської кінематографії, товариство «Сільбуд»). Звісно, така класифікація є умовною [15, 284].

Наймасовішими серед громадських організацій, що займалися культурно-освітньою діяльністю були профспілки, які в 1922 р. об'єднували 1,3 млн. осіб [15, 284]. Безпосереднім завданням профспілок було використання в якомога більшому обсязі можливостей, створених комісаріатом народної освіти щодо обов'язкового і безкоштовного навчання, позашкільної освіти тощо [16, 62]. Профспілкові клуби проводили діяльність у двох напрямках: обслуговування своїх членів і робота з рештою робітників. Робота з першими здійснювалась, як правило, в гуртках. На 1926 р. у СРСР діяли 24 тис. клубних гуртків, де були задіяні біля 650 тис. осіб [17, 98].

На Черкащині у 1920–30-х рр. профспілками теж проводилась робота з ліквідації неписьменності, зокрема Всеукраїнська Рада Професійних Спілок у зверненні до всіх ОРПС зобов'язала вести облік неписьменних та лікнепу [18, 25–27]. Так, наприклад, при спілці друкарів Шевченківського укрвідділу, станом на 23 січня 1930 р. неписьменних було 2, малописьменних – 16, з них навчалися у гуртках – 16 та індивідуально – 1. При Шевченківському оргкомітеті спілки Харчесмак неписьменних було 75, малописьменних – 127, з них по школах лікнепу навчалися – 45, гуртках – 79, індивідуально – 36 [18, 14–24].

При профспілках у цьому регіоні організовувалися гуртки. Так, на Шполянському сигаретному заводі 1930 р. діяли гуртки з підготовки до вишів (9 членів), робфаків (8 членів), робкорів (18 членів), фізкультури (20 членів), стрільковий (40 членів), драматичний (18 членів), музичний (19 членів) [18, 218]. При профсоюзі Транспортників у Шполі діяла постійна бібліотека [18, 220]. При Шевченківській ОРПС Набутівської цукроварні була школа профграмоти, цільовий гурток, де на 1929 р. навчалися 53 особи [18, 25]. Гурткова робота прагнула не тільки дати робітникам певні знання і навички, а й виховати в них організаторські здібності.

Громадські організації на Черкащині у 1920–30-х рр. брали також участь у підтримці закладів народної освіти. Скажімо, для надання можливості початкового та навчання в семирічках дітей малозабезпечених робітників було заплановано, за рахунок професійних спілок, кооперативних і громадських товариств організувати матеріальну допомогу таким дітям для безкоштовного забезпечення підручниками, одягом, взуттям тощо [19, 29]. Показовою є наступна таблиця, що демонструє мережу закладів лікнепу в Черкаському р-ні на 1931 р. [3, 26].

Табл. 1

Мережа лікнепу на 1931 рік	Місто		Село	
	Число шкіл	Число учнів	Число шкіл	Число учнів
Річні школи лікнепу	4	160	4	160
Піврічні школи лікнепу	92	3120	87	3140
Разом шкільного навчання	96	3260	91	3300
Індивідуальне групове навчання	316	1591	613	2889
Всього шкіл, груп учнів	412	4871	704	6180
Орієнтовна кількість ліквідаторів:				
а) платних	19	-	86	-
б) неплатних	337	-	542	-
Всього	356	-	628	-

Більшовики, намагаючись посилити свій вплив серед дітей, у 1920–1922 рр. почали створювати при клубах, дитячих будинках, школах відповідні об'єднання – «Юні комуністи», «Юнацька трудова армія», «Юні

спартаківці» тощо. Першою спробою встановити систему змісту та форм піонерської роботи було запровадження «розрядів»: для трьох вікових груп піонерів визначили ряд умінь і навичок, тобто, використано досвід скаутів [20, 13]. 19 травня 1922 р. II Всеросійська конференція РКСМ прийняла рішення про утворення піонерської організації, а невдовзі створено Центральне бюро комуністичного дитячого руху [2, 41]. На грудень 1924 р. у республіці вже нараховувалося 4290 загонів, які об'єднували 200470 піонерів [15, 286]. Одним із перших на Черкащині став загін юних лєнінців з 48 піонерів у с. Вишнополі (жовтень 1924 р.), який очолив І. Діхтяренко [21, 533].

У 1920-х рр. на території УСРР набула поширення практика створення масових добровільних товариств культурно-освітнього напрямку, що ставили своєю метою сприяння партії та державі у вирішенні завдань культурної революції. Так, головна мета товариства «Геть неписьменність» – це пошук коштів на боротьбу з неписьменністю та безпосередня участь у відкритті відповідних закладів. Свою діяльність товариство здійснювало шляхом пропаганди ідей боротьби з неписьменністю, масового залучення неписьмених та малописьмених робітників і селян у школи лікнепу і малописьменності, допомоги у відкритті, організації та постачанні лікпунктів та шкіл малописьмених усім необхідним, окрім підручників, нагороди видатних учнів та вчителів лікпунктів і шкіл малописьмених.

Впродовж 1926–1927 рр. у Шевченківському окрузі товариство «Геть неписьменність» нараховувало 600 осередків та 300 тис. осіб. Організаційно воно оформилось на території округу ще 1924 р. і нараховувало на той момент 13076 членів. У 1924–1925 рр. товариство надавало допомогу 104 школам лікнепу, 1925–1926 рр. утримувало за свій рахунок 114 лікпунктів, де навчалися 2434 неписьмених [22, 18–19].

У грудні 1923 р. на засіданні Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД), створеної за рішенням ВУЦВК для координації зусиль державних і громадських організацій в боротьбі з дитячою безпритульністю, було порушене питання заснування осередків спеціалізованого добровільного товариства «Друзі дітей». До 1924 р. ЦКДД підготувала «Положення про осередки «Друзів дітей» на підприємствах і установах». Існування окремого представництва на селі визнавалося недоцільним, а підтримка ідей боротьби з безпритульністю в сільській місцевості пов'язувалася з діяльністю селянських комітетів взаємодопомоги та комнезамів. 19 травня 1927 р. було обрано Всеукраїнське правління товариства «Друзі дітей». На цей час, відповідно до офіційної статистики, воно нараховувало 6389 осередків [23, 131].

На Черкащині 1930 р. товариство «Друзів дітей», окрім боротьби з дитячою безпритульністю, брало участь у виконанні курсу на загальнообов'язкове навчання. Зокрема, за участю товариства «Друзів дітей», «Геть неписьменність», профспілок, активістів-культурників створювались відповідні заклади при всіх сільських районах та міськраді, що сприяло загальному обов'язковому навчанню [19, 29].

1926 р. у Черкаському окрузі діяла також громадська організація Аеродем, до якої входили 5200 членів та від якої за весь час надійшло 322370 крб., з них членських внесків – 3472 крб. Втім, організація мала значну заборгованість за літературу – 7401,7 крб., а окрвиконком відзначав, що загалом робота організації була кволюю, керівництво – слабким.

У 1930-х рр. Наросвітою передбачалась і політехнізація школи. На Черкащині з цією метою 1931 р. було асигновано на політехнізацію школи (передусім, на

придбання приладдя й устаткування) 38490 крб., з них 18800 крб. надано господарчими органами, 8000 – колгоспно-кооперативною системою, 4345 – профспілками, а решта мобілізувала з коштів населення – по лінії батьківських організацій шкіл. Міські профорганізації брали участь у політехнізації натуральними вкладками, обладнанням, наприклад, друкарня надала підшефній школі друкарську машинку, завком машбуду устаткував майстерню. Водночас Черкаський РВК зазначав, що були організації, які ухилялись від участі в політехнізації школи, наприклад, групком будівельників, цех селікаттресту, місцевком водників та ін. [3, 26]. Хоча більшість громадських організацій регіону брали активну участь у всіх нововведеннях і реформах школи, які проводив Наркомат освіти.

Отже, діяльність громадських організацій у межах СРСР створювала ілюзію існування демократичного ладу в країні, адже наявність таких явищ є однією із ознак громадянського суспільства. Втім, для громадських організацій перших десятиліть радянської влади характерною була їхня підконтрольність державі та компартії. Для періоду НЕПу, в контексті українізації, характерним було збереження громадських організацій українських і нацменшин, які згодом стали переживати труднощі. У 1920-х рр. на території Черкащини з'явилися громадські організації, які також вели діяльність на підтримку культурної революції. Вони підтримували лікнепи, створювали бібліотеки, гуртки, здатні підтримати населення у здобутті знань та вступі до ВНЗ. У 1930-х рр. продовжувалась активна діяльність громадських організацій у напрямі підвищення культурно-освітнього рівня населення, хоча поряд з цим, деякі з них були слабо організовані, мали матеріальну заборгованість, що було пов'язано, на нашу думку, з незацікавленістю ними населення та слабкою матеріальною підтримкою на селі.

1. *История Украинской ССР: в 10 т. – К., 1984. – Т. 7.*
2. *Українська радянська енциклопедія. – Т. 3. – К., 1960.*
3. *Єдиний соціально-культурний план Черкащини на 1931 рік. – Черкаси, 1931.*
4. *Марочко В., Хіллів Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К., 2003.*
5. *Лубко М. Лисянська школа: історія освіти у Лисянці. – Полтава, 1998.*
6. *Пащенко Д.І. Історія розвитку педагогічної освіти на Уманщині // Вісник Черкаського університету. – 2008. – Вип. 132.*
7. *Голіш Г.М. Кризь роки й епохи: історія і сучасність Чапаєвської школи. – Черкаси, 2010.*
8. *Горошко С.І. Жашківщина: історія в долях вчителів і учнів. – Умань, 2004.*
9. *Калуга Т.О. Поняття «соціального виховання» в понятійно-термінологічній системі вітчизняної педагогіки 20-х рр. ХХ ст. // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 5.*
10. *Чирко Б.В. Під пресою імперської ідеології і початок формування національної школи та її денационалізація в умовах тоталітарного режиму (1920–1930-ті рр.) // Відродження. – 1993. – № 1.*
11. *Малій К. Українізація освіти в 20-ті роки // Рідна школа. – 1996. – № 11–12.*
12. *Коцур Н. Українізація і освіта в 20–30-ті рр. ХХ ст.: деякі методологічні та історіографічні аспекти // Рідна школа. – 1997. – № 11.*
13. *Тертична В.В. Були успіхи, були й прораханки // Радянська школа. – 1991. – № 5.*
14. *Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм та українська інтелігенція (20–30-ті рр.). – К., 1991.*
15. *Політична історія України: Посібник / За ред. В. Танцюри. – К., 2001.*
16. *Культурное строительство в СССР 1917–1927: Разработка единой государственной политики в области*

- культури: Док. и мат. / Отв. ред. А. Ненароков. – М., 1989.
17. История культурно-просветительской работы в СССР. – Ч. 2 / М. Андреева и др. – Х., 1970.
 18. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), Ф. Р-235, Оп. 1., Ед. хр. 271.
 19. ДАЧО, Ф. Р-184сч, Оп. 1., Ед. хр. 125.
 20. Піонерія України, 1917–1941 рр. / Укл. І. Вавілов. – К., 1979.
 21. Лаврик-Слісенко Л.П. Нормативна база формування системи аграрної освіти Української РСР в 20–30-х рр. XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
 22. ДАЧО, Ф. Р-81, Оп. 1, Ед. хр. 378.
 23. Журба М.А. Етніонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (1920–30-ті рр.). – К., 2002.

Zemzyulina N.². Public organizations influence on the development of the education and overall cultural level of the cherkasy region population in the 1920–30th of the XX century. In the article is analysed the historic experience in raising the overall cultural level of the population and the role of public organizations in this process in the 1920–30th on the example of the Central Ukraine and Cherkasy region in particular.

Key words: education, culture, public organizations, Cherkasy region

С. В. Стельникович

ОФІЦІЙНА УКРАЇНОМОВНА ПРЕСА ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ «ЖИТОМИР» (1941–1944 рр.)

У статті аналізується функціонування офіційної україномовної газетної періодики, яка виходила на території генерального округу «Житомир». Визначається її роль як інформаційно-пропагандистського органу нацистської окупаційної влади.

Ключові слова: газета, генеральний округ «Житомир», нацистська окупація, пропаганда.

У структурі німецької пропаганди генерального округу «Житомир», як і на території всієї України періоду Другої світової війни, важлива роль відводилася україномовним пресовим виданням. Адже вони дозволяли оперативно доносити інформаційно-пропагандистські матеріали до місцевого населення. У ряді ж регіонів, зокрема віддалених сільських районах, газети взагалі були чи не єдиним джерелом офіційної інформації. Тому питанню організації пресових видань на окупованих територіях великої уваги надавали як німецька військова влада, так і органи цивільного окупаційного управління. Через це легальні україномовні газети на території генерального округу «Житомир» були присутні протягом усього часу нацистської окупації регіону.

Офіційна україномовна періодика генерального округу «Житомир» не була предметом спеціального наукового вивчення. Здебільшого, такі вчені, як К. Беркгоф [1; 2], Ф. Винокурова [3], М. Михайлюк [4], О. Салата [5; 6], Б. Черняков [7; 8], В. Яременко [9; 10] та ін., зверталися до цієї теми контекстуально, у рамках дослідження інформаційних, пропагандистських, видавничих, соціокультурних процесів на території Райхскомісаріату «Україна» або ж під час аналізу окремих періодичних видань. Метою пропонованої статті є розгляд функціонування офіційної україномовної газетної періодики генерального округу «Житомир» (друга половина 1941 – початок 1944 рр.).

Україномовні газети на території Житомирсько-Вінницького регіону, який став основою генерального округу «Житомир», почали виходити з часу утвердження німецької військової адміністрації. Причинами позиції сектору пропаганди вермахту щодо організації широкої мережі українських газет була необхідність

створення ефективних механізмів поширення офіційної інформації серед місцевого населення, якими й стали газети, а також бажання впливати на численних радянських дезертирів, які могли б долучитися до радянських партизанів [11, 175].

Швидка поява українських газет зумовлювалася кількома чинниками. Важливою організаційною складовою їх виходу стала діяльність українського національного руху, зокрема похідних груп ОУН(м), які на початку нацистської окупації, ввійшовши до складу місцевих органів управління, зуміли взяти під контроль культурно-освітню сферу регіону [10, 124]. Не менш важливою була наявність матеріально-технічної бази, основою якої, здебільшого, стали колишні радянські друкарні. В нових умовах продовжила роботу і частина творчих працівників радянських видань [12, 119зв.]. Пізніше місцеві газети виникали на основі матеріально-технічного забезпечення, наданого німцями [13, 6].

Відповідальний за організацію виходу газет на початку окупації сектор пропаганди вермахту запропонував редакціям Житомира, а також Києва, Полтави і Харкова послуги галицького журналіста П. Сагайдачного [11, 175]. Відомо, що він у складі мельниківської похідної групи «Північ» прибув спочатку до Житомира, а згодом відправився до Бердичева. Тут П. Сагайдачний з працівників колишньої районної газети «Радянський шлях» та осіб з філологічною освітою організував редакційний колектив часопису «Нова доба» [14, 109; 15]. У подальшому він займався організацією виходу газет у Полтаві та Харкові [10, 126]. Іноді допомогу в організації газет регіону надавали працівники уже діючих видань і друкарень. Начальник роздрібного цеху житомирської друкарні «Голос Волині» М. Жданюк сприяв виходу газети «Коростишівські вісті» [16, 92].

Серед перших газет, друк яких започатковано у серпні 1941 р. за сприяння мельниківців, були: житомирське «Українське слово» (3 серпня), бердичівська «Нова доба» (19 серпня) та «Вінницькі вісті» (31 серпня). Так, до виникнення газети «Українське слово» у Житомирі долучилися члени мельниківської похідної групи «Північ», у тому числі й заступник Голови ПУН О. Ольжич. Головним редактором газети був член ОУН(м) І. Рогач. «Українське слово» стало одним із перших україномовних видань на території Райхскомісаріату «Україна». У середині вересня 1941 р. в Олевську почав виходити друкований орган Поліської Січі Т. Бульби-Боровця – газета «Гайдамака». Видання за своїм змістовно-ідейним наповненням не вписувалося до загальної структури офіційних україномовних видань. Із осені 1941 р. також з'являються газети «Баранівські вісті» (Баранівка), «Перемога» (Житомир; після виходу першого числа змінила назву на «Голос Волині»), «За вільну Україну» (Плисків), «Козятинська газета» (Козятин), яка в евакуації мала назву «Козятинська газета в Ружині» (Ружин), «Нове життя» (Козятин) [7; 17; 18; 19; 20, 20–26; 21, 292].

Більшість названих періодичних видань перебували під впливом представників і прихильників самостійницького руху до листопада 1941 р., коли німецькі військові структури були замінені цивільними. «Українське слово» ще у вересні 1941 р. із Житомира було перенесене до Києва, де виходило до середини грудня 1941 р., поки німцями не був заарештований редакційний колектив газети на чолі з І. Рогачем. «Гайдамака» припинила вихід 21 листопада 1941 р., у зв'язку з розпуском Поліської Січі [22]. Решта газет, будучи позбавленими націоналістичних впливів, повністю перетворилися на інформаційно-пропагандистські органи окупаційної влади.